

MONTESQUIEU ÉS ROUSSEAU.

— Első közlemény. —

I.

A XVIII. század politikai bölcsekedésének alapvonása: a szabadság eszméjének kifejtése; ¹ célja: a mult előítéletei, ódon hagyományai helyébe az emberi méltóságnak és jognak érvényesítése. Jellemzője a XVII. századdal szemben, mely a hagyományok hű ápolásának, a dolgok megállapított rendje változatlan megtartásának százada — a bizalmatlanság minden, a multból származó tan és elv iránt. Míg a XVII. század philosophjai meg vannak győződve, hogy a világ folyása a legkedvezőbb s azon nincsen semmi változtatni való, hacsak az nem, hogy a királyi hatalmat egy kissé emberségesebben gyakorolják: addig a XVIII. század éppen nincs megelegedve a dolgok rendjével, nem akar ismerni

¹ L. Robert v. *Mohl*: Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I., III. — *Bluntschli*: Gesch. des allg. Staatsrechts und der Politik. — *Raumer*: Ueber die geschichtliche Entwicklung der Begriffe von Recht, Staat und Politik. — *Vorländer*: Gesch. der philos. Moral, Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen. — *Janet*: Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale. — *J. Barthélemy-Saint-Hilaire*: Politique d'Aristote. (Préface.) — *Lerminier*: Introduction générale a l'histoire du droit. — *Caro*: La fin du dix-huitième siècle. — *Bardoux*: Les légistes et leur influence sur la société française. — *Saint Simon*: La liberté politique.

többé feltétlen tekintélyek által szentesített hitvallásokat, mindent kétkedéssel fogad, kritikai bonczkése alá vesz. Nem elégszik meg többé azzal, hogy a dolgoknak ilyen vagy amolyan rendje így volt sok éven át, hanem azt kutatja, hogy valóban úgy és nem másként kell-e lennie. S ha e kritikai munkájában téves, fellengző és veszélyes tanoknak lesz is itt-ott hirdetőjévé, philosophiájának megtisztult, átszűrődött eszméi egy merőben új társadalmi és állami rendnek lesznek megalkotói.

Helyesen állittatik, hogy mindaz, mit a XVIII. század a bölcselkedés és a tettek mezején fölmutatott, a jó és gonosz dolgoknak nagy vegyülékét tárja elénk, melyben a szükség-szerűvé vált rombolások mellett ott találunk sok hiábavaló, sajnálatraméltó pusztítást is. Ezért nem is lehet erről a valójában csak hetvennégy évre terjedő időszakról (1715—1789) valami egységes összhangzó véleményt mondanunk.

A kritikának, az oppositiónak azt a szellemét, mely betölti e nagy századot, s mely az idő folyásával csak mind erősebbé vált, tulajdonképen nem a bölcsészek teremtették meg; ez a szellem, ez az erő megvolt már a közérzésben s megnyilatkozott minden alakban. A századvég koripheusai: Voltaire, Rousseau és Diderot csak élesztgették, szították ezt a szellemet, a nélkül azonban, hogy egymagukban meg tudták volna azt teremteni. Igaz, nem a XVIII. század teremti meg az egyéni vizsgálódást és kritikát; megteremtették már más téren a korábbi idők. A XVI. században az egyéni vizsgálódásnak vetik alá a régi dogmákat a reformátorok, a XVII. században Bacon a természettudományokban, Descartes a philosophiában támadják meg a régi traditíókat s igyekeznek megszüntetni a tekintély régi hatalmát. De csak a XVIII. század általánosítja e rendszert, alávetvén annak az eddigi hitvallásnak és meggyőződésnek valamennyi tárgyát. A tettek terén kitört forradalmat megelőzte az eszmék forradalma és ez volt a valódi forradalom. Mert — mint J. Simon mondja —

az olyan forradalom, mely csak tényekben nyilatkozik, sem oly mélyreható, sem oly tartós eredményű, mint az eszmékben kitört forradalom.¹ Ennek a szellemi forradalomnak kifejezéseként az egész század philosophiájának alapeszméit és foglalatját az egyenlőségnek és szabadságnak az «Assemblée constituante» által alkotott codexe, a «Declaration des droits» adja.

Különös, hogy bár az irányeszméket Franciaország adja az egész század philosophiájának, magának a philosophiának magvai Angolországból plántáltattak át, a nélkül, hogy onnan közvetlenül elterjedtek volna. Mert nem Locke hatása döntő-e Montesquieu-re és Rousseau-ra egyaránt? Amannak a kormányzatról szóló műve ha nem is szüli, de sokban befolyásolja a törvények szelleméről és a társasági szerződésről szóló műveket. Hogy ez az átplántált bölcselkedés oly nagyon és rohamosan elterjedt, ez nemcsak a francia szellem fényes tulajdonainak, a francia szellem ama kiváló képességének, melylyel az új eszméket kifejteni mindig képes volt, hanem főleg e tanok demokratikus voltának volt köszönhető; annak, hogy ők fejtettek ki egy olyan philosophiai rendszert, melynek segélyével a régi kor avult hagyományait meg lehetett támadni és lerakni helyettök egy új rend alapjait.²

A XVIII. századnak szemére is vetik, hogy a mult hagyományait, még a legtiszteletreméltóbbakat is, kivétel nélkül csak megvetésnek tette ki. De ez a philosophia a társadalmi és állami rend eredménye volt, mely el akarta dobni a szolgálai mult minden hagyományát, mert a XV. Lajos alatti Franciaország a maga jognélküli, kiszípolozott népé-

¹ Idézett m. 25.

² *Toqueville*: Démocratie, II. partie, I. 11.

vel, a gyűlölt, privilegizált osztályokkal, csak a szolgaság országa volt.¹

A szellemi föllendülés, mely XIV. Lajos alatt kezdődött meg, XV. Lajos alatt éri el az emberi gondolkodás minden terén tetőpontját. Mindenki philosophiai czélokért küzd, saját elvei szerint iparkodván megváltoztatni a dolgok rendjét, útat törni az emberiség boldogulásának. A tudomány nem állott soha oly elismerésben, mint e korban; egyedül ad hatalmat, befolyást, előtte minden meghajol. A szellem koripheusai közt azonban mégis három név tűnik ki, melyeknek viselői legnagyobb hatást gyakoroltak a korra: Montesquieu, kit a későbbi idő sokkal inkább méltányolt, mint saját kortársai; Rousseau, ki legnagyobb befolyást gyakorolt a korra; és Voltaire, a század eszméinek leghívebb kifejezője, a «század dictatora», ki szellemének élénkségével és nagyságával egyaránt uralkodik. A század legnagyobb politikai philosophjai azonban Montesquieu és Rousseau; az «Esprit des lois» és a «Contrat social» a század szellemi forradalmának nagy eseményei.

Senki nem tagadja, hogy irányeszméikre, azok megvalósítási módjára, rendszerökre nézve épp úgy, mint hatásuk tekintetében nem egy és jelentékeny különbség van a század e két legnagyobb politikai írója közt. Különböző erővel és hévvel törnek eszméik megvalósítása felé, de mintegy természetyszerű mégis a kifejlés a «Lettres persanes»-ból az «Esprit des Lois»-ba és ebből tizennégy év múlva a «Contrat social»-ba.

Az államtudomány rég megállapította Montesquieu érényeit, a politikai szabadság elméletének felállítására, a tudományba a historiai — inductiv módszernek bevitele körül;

¹ *H. Passy*: Des formes de gouvernement et des lois qui les régissent. 263.

tevédeseit egész teljességükben azonban csak újabban tárták fel.¹ És a mint saját kora sem ítélte meg egyformán, úgy az államtudományban ma is meglehetősen különböző méltatásban részesül. Míg a kortársak egy része csak a csodálat hangját ismerte az «*Esprit des Lois*»-val szemben s a külföldön is mindenütt tekintélyként idézik, addig nem hiányoztak másfelől olyanok sem, kik íróját «*bel esprit*»-nél egyébnek nem tartották. Maga a század nagy bírálója, Voltaire, egyáltalán nem tartozik bámulói közé; hogy ócsárolhassa, képes őt elferdíteni. A kritikáknak és commentároknak oly végtelen sorozatát pedig még nem idézte elő politikai mű, mint a törvények szelleméről szóló. Ugyanez a helyzet ma is a Montesquieu méltatását illetőleg.² Hatását nemcsak a nagy történeti apparatusnak, melylyel művét kísérte, köszön-

¹ Montesquieu-re és az «*Esprit des Lois*»-ra nézve lásd még különösen: *Roscher*: Politik. — *Sorel*: Mont. — *U. a.*: L'Europe et la révolution. — *Laboulaye*: Oeuvres compl. de M. — *U. a.* Études sur l'Esprit des Lois. (Revue de droit internat. et de législ. comp. 1869.) — *Gimelle*: Mont. L'Esprit des Lois — Son influence. — *Vian*: Histoire de M. — *Destutt de Tracy*: Commentaire sur L'Esprit d. l. — *Comte*: Traité de législation. — *Schwarcz*: Montesquieu's Erziehung zum Verfassungspolitiker (a tübingeni «*Zeitschrift f. d. ges. Staatswissenschaft*» 1884. évi 3., 4. és 1886. évi 2. füzetében). — *U. a.*: Mont. und die Verantwortlichkeit der Rätthe des Monarchen in England, Aragonien, Ungarn, Siebenbürgen u. Schweden (1189—1748). — *U. a.*: Elemente d. Politik. — *U. a.*: Mont. elmélete a monarchiai államformáról. — *Coucha*: Az államhatalmak megoszlásának elvei. — *U. a.*: A kilenczvenes évek reformszméi és előzményeik.

² Míg ugyanis honában csak a feltétlen bámulat és elismerés hangján szólnak még folyton a nagy szellemről, a politikai bölcseség mintaképeként tekintvén őt, addig nem hiányoznak éles kritikák sem, kimutatva az orákulumként tekintett író lényeges fogyatkozásait. Így Laboulaye, a M. összes műveinek nagytudományú kiadója, épp oly feltétlen bámulója, mint Vian, a M. akadémiai díjjal kitüntetett életírója, ki M.-nek «*igaz*» életrajzát és történetét véli adni idézett művé-

heté, hanem annak is, hogy egészen új perspectivákat tárt fel az emberek előtt. Ha kora nem értette meg teljesen, oka tartózkodó tónusa s a nem kis homályosság, burkoltság, melybe gyakran takarta gondolatait. Rá nézve is áll, a mi nem egy lángelmére: hogy teljes dicsőségében ragyogjon, meg kellett halnia. Tizennégy évvel az «*Esprit des Lois*» után jelenik meg a század másik nagy irata, a «*Contrat social*», még nagyobb feltűnést keltve, még nagyobb hullámokat verve az alapjaiban megrendült társadalomban. Rousseau politikájának kétségtelenül más a jelleme, mint a Montesquieu társadalmi és állami elveinek.¹ Ideálja az ősi ember, a természeti állapot. A dolgok mélyére, principiumára még csak ő igyekszik hatni igazán, élesen elválasztván a természetest mindattól, a mi csak emberi önkényes megegyezések eredménye. Igazságainak levezetésében, a traditio félredobásában aztán nem ismer határt. Soha még sejtelve sem volt — mondja J. Simon — a mérséklet erejéről.² Eldobni a hagyó-

ben («... un Montesquieu véritable». I. m. XVI.), de különben sok érdekes adatot tartalmazó művét elfogultan írta meg. Ellenben kemény kritika alá vonja főleg fogyatékos államformatánát, elégtelen összehasonlító alkotmánytörténeti ismereteit nemcsak itt-ott a német államtudományi irodalom, de különösen kitűnő hazai tudósunk, Schvarcz Gyula, idézett műveiben páratlan tudományos apparatussal mutatván ki mindama hiányokat M. elméletében, melyek előtt nemcsak honfitársai, hanem az oly alaposnak hirdetett német tudomány is (Bluntschli) szemet hunytak. Kétségtelen, hogy ma már, midőn a M. nymbusának nincs többé szükége arra, hogy az általa képviselt eszmék érdekében gondosan megóvassék minden elhomályosítástól, a tudománynak feladata a kritika szigorát alkalmazni a még oly megtámadhatlannak hitt nagyságra is.

¹ Rousseau-ra nézve l. *Saint-Marc-Girardin*: J. J. Rousseau, sa vie et ses ouvrages. — *Chuquet*: J. J. Rousseau. — *Brockerhoff*: J. J. Rousseau, s. Leben u. s. Wirken. — *Dcsuoïterres*: Voltaire et Rousseau. — *Venedey*: Machiavel, Mont. u. Rousseau.

² Id. m. 121.

mányt és visszatérni a természethez, mely nem más, mint vizstaterés a joghoz és szabadsághoz — íme philosophiájának foglalata.

Rousseau speculativ állam-philosoph, Montesquieu a tapasztalati, történeti irány követője. Az előbbinek radicalis politikáját hirdető, tanai csalhatatlanságában vakon bizakodó, követelő hangja messze eltér az utóbbinak tartózkodó, megfontolt, mérsékelt irányától. Hatásaikban sem egyformák. Az Anglia alkotmányáról szóló híres fejezetben letett hatalomosztási elmélet épp úgy elterjedt Franciaország határain túl is mindenütt, mint a «Contrat social» szerződési elmélete. Azon világot rázkódtató eseményekben azonban, melyek a század végét betöltik, a Rousseau befolyása érvényesül. Tronchet az Assemblée constituante-ban Rousseaunak az «état de nature» és «état de société» tekintetében felállított tanai által elragadtatva tagadja meg a tulajdon- és örökjogot s a végrendelkezést. Target és Thouret is egyenesen a Contrat social alapján állanak, midőn 1789. július 27-én és augusztus 1-én egy-egy Projet de déclarationnt nyújtanak be. Montesquieu nevét pedig ellenszenvvel emlegetik.¹

Rousseau nagy hatásának oka abban rejlett, hogy a socialis desorganisatio akkor már teljes volt. Egy minden jellem- és akaratnélküli fejedelem, a maitresse-gazdálkodás, mi mellett egy bármily kitünő és erélyes ministerium se lett volna képes érvényesülni s az udvar erkölcstelensége a főhatalom minden tekintélyét aláásta; a financiák kimerülése, melyen az új adók már mitsen segítenek és a kormányzati önkény egyaránt tetőpontjukat érték el. Ily körülményekből önként következett egy oly mű nagy hatása, mely az elodázhatlan socialis reform szükségét hangoztatá.

Ha Montesquieu és Rousseau politikai bölcselkedése és

¹ L. Lanjuinais nyilatkozatát Bardoux id. m. 293.

hatása sokban elütő épp úgy, mint az irány, melyet képviseltek, mintegy szokássá vált őket a politikai tudományban antagonisták gyanánt állítani egymás mellé. Hogy Montesquieu nem conservatív és Rousseau nem demokratikus a szélsőségig, bizonyára nem állítható. Mégis tanaikban, irányaikban sokkal több a megegyező, közös vonás, ha politikai elméleteket egész részletességökben és tanaik forrásait vizsgáljuk, semhogy a szokássá vált szembeállítás valami nagyon indokolható volna. Sőt mivel a XVIII. század politikai elméletének közös alapvonása van, nem tűnhetik meglepőnek, ha épp főbb elveikben közelebbállóknak látjuk őket. Politikai elméletek közös vonásait forrásaik azonossága világítja meg.¹

¹ Montesquieu és Rousseau politikai elméletének egybevetését és annak kimutatását, hogy (épp úgy, miként az újabb államtudomány, Platót és Aristotelest illetőleg bebizonyítja) a XVIII. században a politikai bölcselkedésnek bizonyos egyetemes jellege észlelhető — *Laboulaye* adja «*Histoire de la science politique*»-jében (tome II. 465—477.), mely a «*Revue politique et littéraire*» (9. déc. 1871.) «*Comparaison des théories morales et sociales de M. et J. J. Rousseau*» című cikkének kivonatos lenyomata. E vázlatos egybevetés azonban csak a főbb elvekre vonatkozik, ennél fogva nem is lép fel a kérdés kimerítésének igényével.

Dr. Balogh Arthur.

LUCRETIUS CARUS.

— Harmadik és befejező közlemény. —

VI.

Még van egy fontos része az Epikuros nyomában oly merészen járó Lucretius művének, mely megérdemli az illő méltatást, mert abban Lucretius bőven és világosan fejté ki a haladás eszméjét. A «de rerum natura» V. könyve a leg-szebb eszméket tartalmazza a modern kor világnézetének egyik sarkalatos tételére: az emberi haladás dogmájára nézve. Az Epicuros tanulmányait Cicero szép kifejezése szerint *conspiratio amoris* fűzte egybe. És míg a szerelem, a házasság iránt ellenszenvvel viseltetnek: a barátság érzelmeit, az emberiség szempontjából művelik, felkarolják. Ciceronál olvassuk (*De fin.* I. XX. 65.): *At vero Epicurus una in domo et ea quidem angusta quam magnos quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges!* — «De Epicuros egy házban és pedig nagyon szűkben mily sok és a szeretetnek minő benső egyetértésével egybefűzött barátokat tartott össze!» Philodemus töredékeiben olvassuk (*Volum. Hercul.* fr. 15., 72., 73. *περι παρρησίας*), hogy az őszinteség képezte barátságuk alapját. Bizonyos szövetségnek fogták föl. *De fin.* I., XX. 70-ben olvassuk Ciceronál: *Sunt autem, qui dicant foedus esse quoddam sapientium, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos diligant.* — «Vannak olyanok, a kik állítják,